

A közkönyvtár szociális-piaci modellje

Fekete Gábor

Az állami fenntartású közművelődési könyvtárak szolgáltatásai szociálpolitikai oldalról természetbeni juttatásnak minősülnek. Ebből a szempontból a könyvtárak finanszírozása is része annak a szociális támogatási-ellátási rendszernek, amely az elmúlt negyven évben alakult ki. E rendszer mára - alacsony hatékonysága és lassan általános működésképtelensége miatt - a bírálatok összetüzebe került a szolgáltatást (ellátást) nyújtók és az azt igénybe vevők részéről egyaránt. Az egészségügyi rendszert beteg és orvos egyaránt szidja, az oktatási rendszert a szülő és a pedagógus is bírálja. A könyvtári rendszert inkább csak a könyvtárosok kritizálják helyelközzel szakmai fórumaikon - a használók csendes kritikája a könyvtárhasználat stagnálásában és csökkenésében nyilvánul meg. Az egészségügyben és az oktatásban, mint az egyén életminőségére közvetlenebbül ható szolgáltatási szférákban már korábban felismerték, hogy a rendszer működési zavarait nem csupán az állami finanszírozás elégtelensége okozza, hogy az alacsony hatékonyság, a gyenge teljesítmények okai magában a rendszer működési mechanizmusában is keresendők. Könyvtári berkekben sokan kizárólag a költségvetési források apadásában látják a könyvtárügy defenzívába szorulásának okát, de szaksajtónkban megszaporodtak az olyan írások is, amelyek a könyvtárak működési, finanszírozási rendszerében reformokat javasolnak, illetve reformtervekről tudósítanak.¹

A szociális-kulturális szféra finanszírozási reformjára vonatkozó javaslatok többsége azt szorgalmazza, hogy az eddigi, gyakran alkupozíciók és összeköttetések által determinált, a nyilvánosság és az igénybevevők kizárásával történő intézmény- vagy költségfinanszírozást fel kell váltania a nyilvánosan rögzített teljesítménynormákon alapuló szolgáltatásfinanszírozásnak, ahol a szolgáltatási teljesítmény mércéjével az igénybevétel mértéke szolgálhat. Az intézményfinanszírozás következményei: a hiány és a pazarlás együttes jelenléte az intézmények gazdálkodásában, a lakossági igények iránti érzéketlenség, a valódi teljesítményérdekeltség hiánya. Mindezek végső oka, hogy a szolgáltató intézmények - köztük a könyvtárak - költségvetése nincs közvetlen összefüggésben az igénybevevők számával és elégedettségével. Nem véletlen, hogy az egyes közszolgáltatási szférák finanszírozási problémáival foglalkozó elméleti fejtegetések azonos vagy hasonló megoldásokat javasolnak az állami támogatási rendszer megújítására, hatékonyabbá tételére. Egészségügy: "...mind a körzeti orvosoknál, mind a kórházaknál az outputfinanszírozás egyik formájára, a lakosonkénti finanszírozásra volna helyes áttérni. Ennek nyomán nemcsak a közvetlen szakmai munka javulhatna, hanem mérséklődhetne a pazarló pénzfelhasználás is."² Oktatás: "... törvényhozási szinten kellene megvitatni, hogy évenként (vagy hosszabb időszak-

ra) mekkora az a minimumösszeg, amely minden magyar állampolgárságú tanulót intézményes tanítása érdekében megillet, és ezt az összeget az intézményekbe a tanulók létszáma alapján el kell juttatni. /.../ Ezt az összeget a tanácsok a maguk - szintén nyilvánosan megvitatott és elfogadott - kritériumrendszere szerint differenciáltan további összegekkel egészíthetnék ki (szorozhatnák fel).³ Művelődési ház: "Nem az igazgatásnak, nem is az intézményeknek kell a működésre való pénzt odaadni, hanem magának az állampolgárnak. Ő pedig majd eldönti, hogy melyik klub, tanfolyam, amatőr művészeti csoport tagjaként, avagy melyik rendezvény belépőjeként juttatja vissza ezt a közművelődésbe."⁴

Kétségtelen, hogy bármely szolgáltatás esetében a mennyiségi-minőségi teljesítményszint megmértetésének leghatékonyabb módja a szolgáltatás piaci közvetítése, azaz pénzért történő értékesítése. A piacelvűség viszont - látszólag - ellentmondásban van a könyvtári szolgáltatások ingyenes hozzáférhetőségének hagyományos elvével. A könyvtár ingyenessége azonban üres jelszóvá válik abban a pillanatban, ha a megfelelő állami támogatás hiányában a könyvtár csak töredékét nyújtja annak, amire képes lenne. A könyvtárak pedig többnyire nincsenek abban a helyzetben, hogy a szükséges támogatás megszerzése érdekében nyomást gyakorolhassanak a fenntartóra, hiszen annak teljesen alárendelten működnek, miközben a jelenlegi gyakorlat szerint a könyvtárt használó helyi társadalom gyakorlatilag nem kontrollálhatja a fenntartó tevékenységét. A könyvtári szolgáltatások piaci közvetítése és az a követelmény, hogy e szolgáltatásokat a használók széles körben, jövedelmi helyzetüktől függetlenül igénybe vehessék, összhangba hozható. Ez az összhang elképzelésem szerint a piaci és a nem piaci könyvtármodell pozitív elemeit egyesítő, úgynevezett szociális-piaci modellben teremthető meg. Ez utóbbit nonprofit modellnek is nevezhetnénk, abban az értelemben, hogy a könyvtár ugyan vállalkozásszerűen, szolgáltatásait értékesítve működik, bevételei azonban nem egy vagy több tulajdonos profitját gyarapítják, hanem teljes egészükben a könyvtári szolgálat fenntartására és fejlesztésére fordítatnak, s szolgáltatásai igénybevételéhez az állam, illetve a helyi önkormányzat támogatást nyújt a használóknak.

A nyilvános, tehát elvileg bárki által igénybe vehető szolgáltatásokat nyújtó könyvtárnak két alapvető modellje ismeretes: a *piaci és a nem piaci vagy szociális modell*. Az előbbi az üzleti alapon működő magán-kölcsönkönyvtárakra, az utóbbi pedig a közjóléti funkciókat ellátó állam által fenntartott közkönyvtárakra jellemző.

A *nem piaci modellben* az állam, illetve a helyi önkormányzat magát az intézményt finanszírozza, amely szolgáltatásait ingyen - vagy névleges díjakért - nyújtja a használóknak. A modell előnye, hogy az ingyenesség révén a könyvtárhasználat független a használók jövedelmi viszonyaitól - más kérdés, hogy ugyanakkor a jövedelmi viszonyok a könyvtárhasználat egyéni feltételeit (lakáskörülmények, szabadidő stb.) erősen befolyásolják. Az ingyenességnek azonban ebben a formában nagy ára van, s ez a hatékonyság. A piac kikapcsolása miatt a könyvtár teljesítménye nem kerül összevetésre a ráfordítások mértékével. Az állami finanszírozás mértéke nem a könyvtár teljesítményétől, a használók számától és a szolgáltatások iránti igényeitől függ, hanem a könyvtár mint intézmény és a fenntartó költségvetési alkujától, amelyben a könyvtár alkupozíciója a fenntartótól való kizárólagos anyagi-egzisztenciális függése

miatt igen gyenge. A nem piaci modell további hátránya, hogy a használóknak nincs érdemi befolyásuk a szolgáltatások összetételére és minőségére, szerepük pusztán az állami juttatás elfogadása. A rendszer egész működésére rányomja bélyegét a valódi érdekeltség hiánya: a könyvtárak közötti együttműködést, a használói igényekhez való alkalmazkodást, a racionális gazdálkodást, a munka hatékony megszervezését elvárja az állam, anélkül, hogy a résztvevőket ebben valóban érdekeltté tenné.

A **piaci modellben** a bevételorientáltság erős érdekeltséget teremt mindazon területeken, amelyek esetében a nem piaci modellben ennek hiánya tapasztalható. Magán-kölcsönkönyvtárak ma Magyarországon legálisan nem működnek, illetve az ilyen kezdeményezések helyzete jogilag tisztázatlan, de a század első felében még versenytársai voltak a hazai állami közkönyvtáraknak. Ilyen vállalkozásokról Szabó Ervin is tudósít bennünket 1910-ből: "A magán kölcsönkönyvtárak közt újabban több jól fölszerelt vállalat virágozott föl... De ezek a kölcsönkönyvtárak aránylag magas kölcsöndíjakat szednek (a bécsi Zentralbibliotheké-ban a legmagasabb kölcsöndíj 1 K, Budapesten a legalacsonyabb 2 K, és így szintén csak keveseknek hozzáférhetők..."⁵ Szabó Ervin kritikája is rávilágít a piaci modell legfőbb hátrányára: a könyvtári szolgáltatásoknak a használókkal való megfizettetése jövedelemfüggővé teszi a könyvtárhasználatot, s nem szolgálja a társadalmi esélykülönbségek csökkentését, ami az állami fenntartású könyvtárak egyik fő szociális funkciója. A költségvetési megszorítások idején ugyanakkor a közfinanszírozásból fenntartott könyvtárak gyakran a piaci modell felé mozdulnak el, hogy forrásvesztésüket a térítési (beiratkozási, kölcsönzési stb.) díjak bevezetésével illetve emelésével ellensúlyozzák. Az NSZK-ban például a nyolcvanas évek elején az állami (önkormányzati) támogatás csökkenése miatt valóságos térítésidő-hullám söpört végig a közkönyvtárakon, s mint egy Észak-Rajna-Vesztfália könyvtáraiban végzett felmérés megállapítja, a térítési díjából származó bevételek 3,5 százalékos növekedése a könyvtárhasználat 11 százalékos csökkenésével járt együtt...⁶

Az említett **szociális-piaci modellben** a piaci és a nem piaci modell előnyös kombinációjának lehetőségét látom. Ennek lényege, hogy az állam, illetve a helyi önkormányzat a *használókat* támogatja az egyébként piaci elven működő könyvtár használatában. Ez a gyakorlat egyesíthetné magában a piaci és a nem piaci modell előnyeit: egyfelől a teljesítményérdekeltséget és a hatékony működést; másfelől, a közfinanszírozás által felvállalt szintig a szolgáltatások ingyenességét.

Miként működhetne a szociális-piaci könyvtármodell? Első lépésként a könyvtárnak meg kellene állapítania szolgáltatásainak jelenlegi önköltségét, majd ennek alapján az árakat. Ha például egy könyvtár a gazdaságossági számítások alapján öt forintban állapítaná meg a könyvek egyhavi kölcsönzési díját, akkor átlagos érdeklődésindexszel (évi 20 kötet/olvasó) számolva a kölcsönzés a használóknak évi 100,- Ft-ba kerülne. Itt lépne be a közfinanszírozás a helyi önkormányzat révén, amely a könyvtárhasználat költségeit - vagy legalábbis azok döntő részét - átvállalná, s a helyi könyvtári ellátás támogatására szánt pénzt utalvány, *könyvtárcsekk* formájában átadná a könyvtárhasználóknak. (Az ügymenet garantált tisztasága érdekében célszerű lenne, ha a könyvtárcsekket a könyvtártól rendszeresen kapott címlisták alapján az önkormányzat illetékes szerve vagy munkatársa névre szólóan küldené meg az igény-

lőknek.) A könyvtárt használni kívánók első alkalommal ún. hitelcsekket kaphatnának, amellyel igénybe vehetnék a könyvtár szolgáltatásait addig is, amíg kézhez kapnák az önkormányzattól a meghatározott forintértékben kibocsátott könyvtárcsekket. A könyvtárcsekkre átvezetnék az addig igénybe vett szolgáltatások díjösszegét, majd pedig a további "fogyasztást". A könyvtárcsekk értékétől, a könyvtár szolgáltatásainak áraitól valamint az egyes használók igényeitől függne, hogy a könyvtárcsekk a könyvtári szolgáltatásokra milyen mértékben nyújtana fedezetet. Három eset lehetséges. Optimális esetben a könyvtárcsekk éppen fedezi adott évben a használó által igénybe vett szolgáltatások költségeit. A második eset az, ha a használó év végéig nem meríti ki a csekket. Ekkor azt felhasználhatná a következő évben is, a könyvtár azonban némi késéssel jutna a csekk forintfedezetéhez az önkormányzattól. A harmadik lehetőség az, hogy a könyvtárcsekkre rendelkezésre bocsátott összeget a könyvtárhasználó már év vége előtt elkölti, mondjuk amiatt, hogy az átlagosnál gyakrabban vett igénybe drágább szolgáltatásokat. Ez esetben viszont a további szolgáltatásokért - a következő évben igényelhető könyvtárcsekk kézhezvételéig - fizetnie kellene. Ez antidemokratikusnak tűnhet, pedig csupán azt a tényt fejezné ki, hogy az állam, illetve az öngazgatás csak egy bizonyos szintig képes vagy hajlandó a könyvtári ellátást finanszírozni. Ez így van a jelenlegi, " ingyenes" könyvtár esetében is, csak ott a piaci mechanizmusok kikapcsolása és a támogatások színtalpak mögötti elosztása elfedi a költségvetési korlátokat. Pontosabban, e korlátok nem a könyvtárhasználat közfinanszírozásának mértékében jelennek meg, hanem a könyvtár szolgáltatási színvonalában, teljesítőképességében. Míg az " ingyenes" könyvtár esetében a költségvetési korlátokat csupán a könyvtárosok ismerik és érzékelik (a használók csak a következményeit tapasztalják), addig a javasolt szociális-piaci modellben a korlát maga az a forintösszeg lenne, amelyben a könyvtárcsekk értékét a kibocsátó önkormányzat meghatározta, s amelyet a könyvtárhasználó közvetlenül tapasztalna. Feltételezhető azonban, hogy ha a könyvtárcsekk nem nyújtana fedezetet egy évben legalább az alapszolgáltatások igénybevételére, a használók keresnék a módját, hogy különféle fórumokon, mint választópolgárok is nyomást gyakoroljanak az önkormányzatra a könyvtárhasználati támogatás, azaz a könyvtárcsekk értékének növelését követelve. Ezzel kapcsolatban érdemes figyelni arra a tényre, hogy ma is azok a közszolgáltatási ágak képesek valamennyire is a maguk javára befolyásolni az állami források elosztását, amelyeknek a költségvetési igényeit a sajtóban és a tömegkommunikációban megjelenő lakossági ellátási panaszok és követelések is alámasztják.

Öntsünk tiszta vizet a pohárba: a könyvtár mondja meg, hogy mely szolgáltatást milyen áron képes nyújtani, az állam, illetve a helyi önkormányzatok pedig vállalják nyíltan, hogy ebből az adott pénzügyi-gazdasági helyzetben mennyit képesek finanszírozni. Az itt javasolt szociális-piaci modell ezt az elvet megvalósítva a költségvetési tisztánlátást is elősegítené. Minthogy azonban egy helységben többnyire egy közkönyvtár vagy hálózat működik, a maga területén konkurencia nélkül, jogos a kérdés: mi a garancia arra, hogy a könyvtár nem állapítana meg a tényleges ráfordításokhoz - dokumentumok, munkabér stb. - képest irreálisan magas szolgáltatási díjtételeket? A lehetséges garancia a könyvtári szolgáltatások alternatív jellegében

rejlük. A könyvtár ugyanis, a kultúráközvetítés egyéb területeihez hasonlóan - a közoktatást kivéve - olyan szolgáltatásokat nyújt, amelyek esetében az állampolgár számára reális alternatíva az, hogy e szolgáltatásokat nem veszi igénybe. Ezek azok a - nevezzük így - "puha" szolgáltatások, amelyek elmaradása nem jelenti az egyén élethelyzetének azonnali és látványos romlását, szemben a "kemény" szolgáltatásokkal, amelyek bizonyos körülmények között (pl. lakótelepen a vezetékes vízszolgáltatás, beteg számára az egészségügyi ellátás) nem nélkülözhetők. A "puha" szolgáltatások ezért - amennyiben térítéshez kötöttek - sokkal előbb ütköznek a fizetőképes kereslet korlátjába, (lásd pl. színház- és moziáremelések), mint az életszínvonalat közvetlenebbül érintő közszolgáltatások díjai (lásd: tömegközlekedés, vízszolgáltatás ár-emelései). A könyvtár tehát csak a fizetőképes kereslet mértékéig emelhetné árait, mert a magas szolgáltatási díjtételek a közpénzekből finanszírozott támogatás csökkenését is okozhatnák. Ezt egy példával megvilágítva, tegyük fel, hogy a szociális-piaci modellben gazdálkodó könyvtár adott évben 5 Ft-ban állapítja meg a könyvek kölcsönzési díját, s a könyvtárhasználók az önkormányzattól 100,- Ft-os könyvtárcekket kapnának, ami 20 kötet/fő/év átlagos kölcsönzési intenzitással számolva fedezné a térítési díjakat. (Az egyszerűség kedvéért most tekintsünk el az egyéb szolgáltatásoktól.) Mi történne, ha a következő évben a könyvtár - változatlan feltételek mellett - 10,- Ft-ra emelné a könyvek kölcsönzési díját? A használók többségének már az első félév végére kimerülne a könyvtárcekk-fedezete, s a 10,- Ft-os kölcsönzési díjat ezek után feltételezhetően csak azok lennének hajlandóak megfizetni, akik a munkájukhoz, tanulásukhoz stb. nélkülözhetetlen könyvhöz másként nem tudnának hozzájutni. A könyvtárhasználók többsége a második félévben nagy valószínűséggel lemorzsolódna, a használólétszám csökkenése viszont a következő évben a költségvetési támogatás drasztikus csökkenését okozná, minthogy a könyvtár csak a beváltott könyvtárcekkék után kapja meg az önkormányzattól a használónkénti százforintos támogatást. A szociális-piaci modellben tehát a könyvtár a forgalom, a használói kör bővítése mellett reális árak kialakításában lenne érdekelt. A könyvtári szolgáltatások díjtételeinek központi, országosan egységes előírására így nem lenne szükség, de lehetőség sem, hiszen a könyvtárak eltérő működési feltételeik következtében ugyanazt a szolgáltatást eltérő színvonalon és költségvonzattal lennének képesek nyújtani.

Az árákhoz hasonlóan a béreket is - az országos bérminimum meghatározását kivéve - külső előírásoktól mentesen, a mindenkori pénzügyi-gazdálkodási feltételek, és a dolgozók által nyújtott teljesítmény függvényében, a könyvtár vezetőjének és az alkalmazottak közötti megegyezés szerint alakíthatnák ki. A bérek liberalizálása nem eredményezné azok korlátlan emelhetőségét, hiszen a könyvtárban a fizetések csak az egyéb kiadások (dokumentumbeszerzés, karbantartás, fűtés, világítás stb.), vagyis a szolgáltatási színvonal rovására volnának növelhetők. A szolgáltatási színvonal romlása viszont az igénybevétel, a használói létszám, s ezzel párhuzamosan az önkormányzati költséghozzájárulás csökkenését okozná.

Az áremeléstől és a nyereséges vállalkozásoktól eltekintve *milyen módon emelhetné a könyvtár a bevételeit?* A használólétszám, a támogatás és az önköltség egymásra hatásában ennek három esete képzelhető el:

- változatlan vagy csökkenő önköltség és változatlan vagy növekvő használólétszám mellett nő a könyvtárhasználati támogatás (az önkormányzat által kibocsátott könyvtárcsekkek forintértéke),
- változatlan vagy növekvő könyvtárhasználati támogatás és változatlan vagy csökkenő önköltség mellett nő a használók száma,
- változatlan vagy növekvő támogatás és használólétszám mellett csökken a szolgáltatások önköltsége.

A könyvtár tehát a szociális-piaci modellben anyagilag is közvetlenül érdekelté válna a használólétszám (teljesítmény) növekedésében, az önköltség csökkentésében (gazdaságosság), míg a jelenlegi nem piaci modellben ilyen típusú érdekeltség kizárólag a költségvetési támogatással szemben jelentkezik.

S ha a könyvtár egyfajta, közpénzekből támogatott szolgáltató vállalkozásként funkcionál, akkor úgy természetes, hogy kockázatot, a *szakmai-vezetői alkalmasság objektív megmérettetését igénylő vállalkozás legyen a könyvtár vezetése* is. Az igazgatói kinevezésre az előírt szakmai képesítéssel pályázóknak pályázatukban meg kellene jelölniük, hogy a kinevezés tartamára évente hány könyvtárcsekk beváltására vállalkoznak, ami a rendszeres használók (a jelenlegi statisztikai kategóriák szerint a beiratkozott olvasók) számát jelentené. A határozott idejű - pl. öt évre szóló - kinevezést a helyi önkormányzattól a nagyobb teljesítményre, azaz a szélesebb használói kör elérésére vállalkozó pályázó kapná meg. A vállalás komolyságát garantálhatná, ha az igazgatónak a vállalttól elmaradó használólétszám esetén a hiányzó könyvtárcsekkek értékét be kellene fizetnie a könyvtár bankszámlájára... A megbízási ciklus leteltével a könyvtár igazgatójának ismét sorompóba kellene állnia pozíciója megtartásáért, azaz újabb ciklusra kellene pályáznia az általa elérhetőnek vélt teljesítményszinttel.⁷ A szigorú teljesítménykényszer és az ugyancsak jelentős anyagi-egzisztenciális kockázat ellenében a könyvtár mindenkori vezetőjének - a törvényszabta kereteken belül - szabad kezét kellene kapnia a pénzügyi és munkaerőgazdálkodásban, ez utóbbiba beleértve a szükséges alkalmazotti létszám meghatározását is. Az igazgató fizetését célszerű lenne összekapcsolni az alkalmazottakéval, akiknek keresete, mint láttuk, adott mértékű közfinanszírozás mellett végső soron a könyvtár teljesítményétől függne. Ha például az igazgató automatikusan a könyvtárban dolgozó szakalkalmazottak mindenkori átlagbérének 200-300 százalékát kapná, ezáltal egy optimális létszámú, ugyanakkor a lehetőségekhez képest jól megfizetett szakalkalmazotti gárda kialakításában válna érdekeltté.

A szociális-piaci modell a közfinanszírozás hatékonyabb felhasználása mellett, a bevételorientált működési mechanizmus révén minden bizonnyal ösztönözné a könyvtárakat a különféle kiegészítő vállalkozásokra, amelyek a bevételek mellett a tevékenységi és kapcsolatkör szélesítésével a könyvtár társadalmi presztízsét is növelnék. A könyvtár - adott személyi és technikai bázisán - a dokumentum- és információszolgáltatás széles területén szabadon vállalkozhatna, bizonyos mértékig függetlenül attól, hogy a helyi önkormányzat mennyit fordít a könyvtárhasználat támogatására. A könyvtár a fizetőképes kereslet mértékéig meghaladhatná azt a szolgáltatászintet, amit pusztán a közfinanszírozás bázisán lenne képes nyújtani.

Jelenleg a használóknak nincs közvetlen információjuk arról, hogy milyen szolgáltatásszínvonal-emelkedést, illetve szolgáltatástöbbletet eredményezhetne a fenntartói támogatás növelése; a szociális-piaci modellben viszont a használó maga tapasztalná, hogy a könyvtárcekkben megtestesülő közfinanszírozás a könyvtárban mekkora "szolgáltatáscsomag" megvásárlására nyújt fedezetet számára egy évben. A szociális-piaci modell ezért mind a szolgáltatások fejlesztésére, mind pedig a közfinanszírozás növelésére húzóerőként hatna.

Melyek lennének a vegyes piaci modell feltételezhető hátrányai? A könyvtárcekkkezelésével és a pénzforgalom növekedésével kétségtelenül többlet adminisztráció jelentkezne, amely azonban ellensúlyozható lenne a jelenlegi adminisztráció (statisztikák és egyéb beszámolási kötelezettségek) csökkentésével. A szolgáltatások piaci elvű közvetítésével a könyvtár működésének eredményességét (a használat mértékét és intenzitását) a beszámolóknál és statisztikai jelentéseknél hívebben tükrözné a működés pénzügyi eredményessége, a ráfordítások és bevételek mértéke.

Művelődéspolitikai szemlélet kérdése továbbá, hogy hátránynak tekintsük-e a könyvtárnak a használói igények kielégítésében való anyagi érdekelttségét. Feltételezhető ugyanis, hogy az a könyvtár, amely a szociális-piaci modellben erősen érdekeltté válna forgalma növelésében, a jelenleginél erősebb készletet (kísértést?) érezne az ún. tömegizlésnek megfelelő vagy akár olyan dokumentumok beszerzésére, amelyeket tartalmuknál fogva (szex, horror) egyes olvasói rétegek igényelnek, mások viszont elutasítanak. Magam szerencsésebbnek tartanám, ha a közkönyvtárak érték- és ízlésskálájának szélességét központi, általános előírások helyett - amelyeket konkrét esetekre amúgy sem lehetne objektíven alkalmazni - olyan konszenzus határozná meg, amely helyben, a használók, a könyvtár és a könyvtárhasználatot támogató önkormányzat között jönne létre.

Miként lenne alkalmazható a szociális-piaci modell az egyes könyvtárakon túl a közkönyvtári ellátás teljes rendszerére? A ráfordítások mértékét tükröző árak alkalmazása a könyvtár által könyvtárnak nyújtott szolgáltatások esetében minden bizonnyal növelné a résztvevők érdekelttségét a szolgáltatások minősége, gyorsasága, propaganda és a terjesztés hatékonysága terén. Mint *Hidy Péter* javasolja: "A nagyobb település intézménye - elvileg - jobban felszerelt, nagyobb a kapacitása. Ha van rá módja - s érdekei is így kívánják - ezt a többletet *szolgáltatás formájában* biztosítsa mindazoknak, akik igénylik, de ellenszolgáltatás fejében, ne utasításként."⁸ Az ún. központi és egyéb könyvtárközi szolgáltatások piaci közvetítéséhez olyan központi - esetleg megyei szintre lebontott - forrás, *közkönyvtári alap* létrehozására lenne szükség, amely normatív támogatást nyújtana a könyvtáraknak ezen szolgáltatások megvásárlásához. Elképzelésem szerint az alap a helyi önkormányzatok által a könyvtáraknak juttatott támogatás összegét egészíthetné ki, annak mértékével arányosan - ezzel bizonyos fokig érdekeltté is téve az önkormányzatot a könyvtárhasználat finanszírozásának növelésében. Ezzel párhuzamosan az egyes könyvtárak és a szakmai szolgáltató szervezetek (pl. KMK) ugyancsak arányos támogatást kaphatnának a könyvtáraknak nyújtott szolgáltatásaik árbevétele után. A közkönyvtári alap további funkciója lehetne a különféle szakmai fejlesztő programok (számítógépesítés), kutatások, kísérletek valamint a szakmai továbbképzés pályázati rendszerű támogatása.

A szociális-piaci modell alkalmazására viszonylag könnyen áttérhetnének azok a megyei, városi könyvtárak, amelyek többé-kevésbé már ma is önállóan gazdálkodnak. Más a helyzet a községi könyvtárakkal, ahol a gyakran csupán megbízási díjas könyvtárostól nem várhatnánk el, hogy tüzelőt rendeljen, könyvespolcot vásároljon, könyveljen, egyszóval maga gondoskodjon a könyvtár működési feltételeiről. De erre nem is lenne szükség, ha a községi könyvtárakat a megfelelő szakmai-szervezeti háttérrel rendelkező városi könyvtárak működtetnék. A szociális-piaci modellben ez úgy történhetne, hogy a községi önkormányzat által kibocsátott és a használók által a könyvtárban beváltott könyvtárcsekkek forintfedezete a működtető városi könyvtárt illetné, amely alkalmazná a községi könyvtárost, végezné a szerzeményezést, feldolgozást stb. A fiókkönyvtárként működő községi könyvtár szolgáltatás-kínálata a fizetőképes kereslet mértékéig itt is meghaladhatná azt a szintet, amelyre a községi önkormányzat által kibocsátott könyvtárcsekkek fedezetet nyújtanának. A kínálat bővülése kedvezően hatna az igények növekedésére, az igényszint emelkedésével pedig a könyvtárhasználók a könyvtárhasználati támogatás növelését sürgetnék a helyi vezetéstől. A finanszírozás új rendszere ily módon közvetve hozzájárulhatna a községi könyvtárak sanyarú helyzetének javulásához is. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a kisközségi könyvtárak többsége ma is "ingyenkönyha", ahogy Szabó Ervin 1910-ben a szegényes és avult állományú népkönyvtárakat minősítette. A tipikus helyzet: a fenntartó nem hajlandó növelni a vegetáló könyvtár költségvetését, arra hivatkozva, hogy a könyvtárt kevesen használják. Megfelelő támogatás hiányában a könyvtár még az alapszolgáltatások elfogadható szintű nyújtására sem képes, nem-hogy a fejlesztésre. A (potenciális) használóknak az adott helyzetben nincsenek tapasztalataik arról, hogy mit nyújthatna számukra egy jól működő könyvtár, így nem is szorgalmazzák a község vezetésénél a könyvtár támogatását. Ilyen körülmények között a községi könyvtár költségvetésének emeléséért a tanácson kilincselő módszertanos többnyire csak szélmalomharcot folytat.

A diktatúrától a demokráciáig a különféle társadalmi formációk működésére egyebek mellett az is jellemző, hogy a szellemi értékteremtés és -közvetítés folyamatait a kormányzat milyen eszközökkel igyekszik ösztönözni. A lehetőségek skálája széles: a direktutasítástól az elváráson át az érdekeltség megteremtéséig terjed. Magyarországon ma az államilag finanszírozott kulturális szolgáltatások terén a működési feltételek biztosításához kapcsolódó *elvárások* hivatottak a domináns ösztönző erő szerepét betölteni. Az országos feladatkörű könyvtártól elvárjuk, hogy központi szolgáltatásokat fejlesszen ki és tartson fenn (ha van miből), elvárjuk, hogy ezeket propagálja és terjessze; a városi, megyei könyvtáraktól elvárjuk, hogy e szolgáltatásokat igénybe vegye és közvetítse, hogy egymással együttműködjenek, és így tovább, a könyvtárosig, akitől elvárjuk, hogy felkészült, gyors, pontos és udvarias legyen. Ugyanakkor az egész rendszerből hiányzik a valódi érdekeltség, s emiatt még a vékonyan csordogáló költségvetési források is a lehetségesnél alacsonyabb hatékonysággal hasznosulnak a rendszerben. A fentiekben vázolt működési-finanszírozási

modell egyik alapelve éppen az, hogy a semmire sem kötelező irányelvek s a működési feltételek felett nagyvonalúan elsikló elvárások helyett az *érdekeltséget* tegye a működés motorjává.

Jegyzetek

1. Ilyen reformelképzelésekről olvashattunk például PAPP István: Közművelődési könyvtárak és innováció = Könyvtáros, 38.évf. 1988. 4-6.sz. 203-208.p.; 253-258.p.; 326-332.p., TAMÁS Tibor: Utat a kiutaknak! Kísérletezés - piac - vállalkozás a könyvtárban = Könyvtári Figyelő, 35.évf. 1989. 1.sz. 25-44.p.; SZENTE Ferenc: Könyvtárpolitikai töprengések. A kívülről irányítás tündöklése és bukása = Könyvtári Figyelő, 35.évf. 1989. 2.sz., 121-127.p.; HEGEDŰS Péter: Könyvtárak szolgáltatásainak finanszírozása = Könyvtári Figyelő, 35.évf. 1989. 2.sz. 183-189.p. írásaiban.
2. GOSZTONYI György: Az egészségügy finanszírozásának ideáltípusai és működésének néhány kérdése. In: Az infrastrukturális ágazatok gazdaságtana. Bp. 1986. Művelődéskutató Intézet, 92.p.
3. LUKÁCS Péter: Iskola a piacon = Mozgó Világ, 1988. 5.sz. 16-17.p.
4. SAY István: A társadalmisítás problémája = Népművelés, 1988. 6.sz. 36.p.
5. SZABÓ Ervin: Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten. In: KOVÁCS Máté: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Bp. 1970. Gondolat, 246.p.
6. Schuchardt-Holler-Glang-Süberkrüb (et al.): "Konsolidierung" = Buch und Bibliothek. 35.Jg. 1983. 9.no. 658-670.p.
7. Ez a pályázati szisztéma alapelveiben hasonló ahhoz, amit TAMÁS Tibor javasol a Könyvtári Figyelő 1989/1. számában a LISKA-féle vállalkozási koncepció alapján. A különbség: Tamás Tibor olyan modellt ír le, amelyben a pályázó célja és egyben a licitálás tétje az *üzleti* vállalkozásként működtetett könyvtár révén elérhető *profit*szerezés. E sorok írója ezzel szemben a *nonprofit* vállalkozásként működő könyvtár vezetésére a tisztes *fizetésért* pályázókat javasolná versenyeztetni.
8. HIDY Péter: El nem nyelt iratok. Bp. 1988. Múzsák, 113.p.

* * *

NEMZETKÖZI VIDEOKONFERENCIÁVAL zárult az Európai Közösség országainak a fejlődés irányaival foglalkozó könyvtárgépesítési és hálózatszerzési konferenciája (Brüsszel, 1990. máj. 9-11.); műholdas kapcsolat révén "szóltak hozzá" a tárgyhoz az USA, Japán és néhány európai ország könyvtárügyének képviselői. (CLR Reports, 1990. jún.)

* * *

MEGOSZTVA KATALOGIZÁLJA KÖTELESPÉLDÁNYAIT Nagy-Britannia öt illetékes könyvtára (az ír, a skót és a walesi kiadványokat pedig az illető nemzeti könyvtárak). A "külső" rekordok folyamatosan bekerülnek a British National Bibliography MARC-fájljába; a BNB nyomtatott kiadásában viszont csak azután, ha a British Library is megkapta a dokumentumot és saját követelményeinek megfelelően kiegészítette a rekordot. (Select; National Bibliographic Service Newsletter, 1990. júl.)